

Κώστας Κάππος
*Για το χαρακτήρα των κοινωνιών
των σοσιαλιστικών χωρών*

Πολλοί αρνητές της μαρξιστικο-λενινιστικής θεωρίας, και όχι μόνο, αμφισβητούν ότι στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης υπήρξε σοσιαλισμός. Η απόφαση της Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ για το σοσιαλισμό αναφέρει γι' αυτό το θέμα: «Σ' αυτές τις χώρες, ανεξάρτητα των εξελίξεων που οδήγησαν στην καπιταλιστική παλινόρθωση, εμφανίστηκαν τα βασικά, τα θεμελιακά χαρακτηριστικά που διαχωρίζουν σαφώς την καπιταλιστική από τη σοσιαλιστική κοινωνία, δηλαδή η εξουσία της εργατικής τάξης και των συμμάχων της, η κοινωνικοποίηση των βασικών μέσων παραγωγής, η κατάργηση στο νόμο και στη ζωή της ταξικής εκμετάλλευσης» (Ριζοσπάστης, 16-7-1995, σελ. 10). Κατά συνέπεια, η απόφαση, σε αντίθεση με τις απόψεις που προαναφέραμε, είναι κατηγορηματική: στις χώρες αυτές υπήρξε σοσιαλισμός.

Ποια είναι η αλήθεια;

Πρώτα πρώτα πρέπει να εξετάσουμε πώς έβλεπαν την περίοδο αυτή οι κλασικοί του μαρξισμού. Ο Κ. Μαρξ στο Πρόγραμμα της Γκότα σημείωσε: «Ανάμεσα στην κεφαλαιοκρατική και στην κομμουνιστική κοινωνία βρίσκεται η περίοδος της επαναστατικής μετατροπής της μιας στην άλλη. Και σ' αυτή την περίοδο αντιστοιχεί μια πολιτική μεταβατική περίοδος, που το κράτος δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά η επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου» (Κ. Μαρξ - Φ. Ένγκελς, Διαλεχτά Έργα, τ. 2, σελ. 24, εκδ. Γνώσεις).

Σε άλλο σημείο του ίδιου έργου ο Μαρξ έγραψε για δύο φάσεις της κομμουνιστικής κοινωνίας: Την «πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας» και την «ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας» (ό.π., σελ. 14).

Ο Β. Ι. Λένιν το 1919 υπέδειξε: «Θεωρητικά δεν χωράει αμφιβολία πως ανάμεσα στον καπιταλισμό και στον κομμουνισμό υπάρχει μια ορισμένη μεταβατική περίοδος. Η περίοδος αυτή δεν μπορεί παρά να συγκεντρώνει τα γνωρίσματα ή τις ιδιότητες και των δύο αυτών συστημάτων κοινωνικής οικονομίας. Η μεταβατική αυτή περίοδος δεν μπορεί παρά να

είναι περίοδος πάλης ανάμεσα στον καπιταλισμό που πεθαίνει και στον κομμουνισμό που γεννιέται...» (Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, том. 39, σελ. 271, εκδ. Σύγχρονη Εποχή).

Ο ίδιος στις αρχές του 1917, στις σημειώσεις του για το βιβλίο *Κράτος και Επανάσταση*, υπογράμμισε: «Ξεχωρίζουν καθαρά, με σαφήνεια και με ακρίβεια δυο φάσεις της κομμουνιστικής κοινωνίας: Η κατώτερη (“πρώτη”) —η κατανομή των αντικειμένων κατανάλωσης γίνεται “ανάλογα με την ποσότητα της εργασίας, που πρόσφερε ο καθένας στην κοινωνία...”. “Η ανώτερη”— “ο καθένας ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του”» (ό.π., τόμ. 33, σελ. 186).

Είναι φανερό λοιπόν ότι οι κλασικοί του μαρξισμού προέβλεπαν μια μεταβατική περίοδο ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον κομμουνισμό, που εκ των υστέρων πήρε την ονομασία σοσιαλισμός.

Στο σοσιαλισμό υπάρχουν εμπορευματικές σχέσεις, αφενός, και, αφετέρου, σχεδιοποίηση της οικονομίας. Οι εμπορευματικές σχέσεις οφείλονται στο διπλό χωρισμό: αφενός των επιχειρήσεων της μιας από την άλλη και, αφετέρου, των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής.

Ο Κ. Μαρξ στο *Κεφάλαιο* γράφει: «Τα αντικείμενα χρήσης γίνονται εμπορεύματα μόνο γιατί είναι προϊόντα ατομικών εργασιών που ασκούνται η μια ανεξάρτητα απ’ την άλλη» (Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, том. 1, σελ. 86).

Αυτό σημαίνει ότι η μετατροπή των προϊόντων σε εμπορεύματα δεν προέρχεται άμεσα από το γεγονός ότι τα παράγουν «ατομικοί ιδιοκτήτες» (ή μισθωτοί εργαζόμενοι κάτω από τις διαταγές αυτών), αλλά από το γεγονός ότι αυτά είναι προϊόντα ατομικών εργασιών που εκτελούνται ανεξάρτητα η μια από την άλλη.

Κατά συνέπεια, για να έχουμε εμπορευματικές σχέσεις, πρέπει να υπάρχουν σχέσεις ανάμεσα στους παραγωγούς και τις παραγωγικές μονάδες που αποκλείουν σχέσεις συνεργασίας, οργανωμένης σε κοινωνική κλίμακα.

Η αμοιβαία εξάρτηση των εργαζομένων και των δραστηριοτήτων στην περίπτωση αυτή εξασφαλίζεται με τη δράση του νόμου της αξίας.

Πέρα απ’ αυτό, οι εμπορευματικές σχέσεις επιβάλλονται σε μια σοσιαλιστική οικονομία από τον καπιταλιστικό περίγυρο. Η ύπαρξη παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς συνεπάγεται ότι οι παγκόσμιες καπιταλιστικές σχέσεις διαπερνούν την παραγωγική διαδικασία μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Οι τιμές των παραγόμενων προϊόντων για εξαγωγή καθορίζονται από το νόμο της αξίας.

Αυτό ακριβώς δείχνει και την αναγκαιότητα οικοδόμησης του σοσιαλισμού ταυτόχρονα σε όσο το δυνατόν πιο πολλές χώρες.

Έτσι, οι επιχειρήσεις συνδέονται μεταξύ τους μέσω της αγοράς και κατά συνέπεια δεν μπορούν να κυριαρχήσουν οι εργαζόμενοι. Τούτο συμβαίνει κι όταν τα διευθυντικά στελέχη διορίζονται στις σοσιαλιστικές επιχειρήσεις από τους άμεσους παραγωγούς, τους εργαζόμενους (αυτοδιαχείριση).

Όταν η κοινωνικοποίηση των εργασιακών διαδικασιών και η μεταμόρφωση των σχέσεων παραγωγής επιτρέπουν μια εκ των προτέρων προσαρμογή των δραστηριοτήτων δίχως, βέβαια, να έχει εξαφανιστεί εντελώς η αντικειμενική ανεξαρτησία των εργασιών, τότε ο νόμος της αξίας χάνει το ρυθμιστικό του ρόλο, στο βαθμό που οι παραγωγοί κατορθώ-

νουν να συντονίζονται από τα πριν τη δραστηριότητά τους, κύρια μέσω του οικονομικού σχεδίου.

Η σχεδιοποίηση είναι δυνατή βασικά γιατί το κράτος έχει την κυριότητα των βασικών μέσων παραγωγής. Και αυτή ήταν μια μεγάλη κατάκτηση των σοσιαλιστικών χωρών, που με το δικό της τρόπο διατυπώνει η απόφαση της Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ.

Το πραγματικό σχέδιο είναι η μορφή της ενότητας της εργασίας, στο βαθμό που επιτρέπει στους παραγωγούς να ρυθμίζουν την παραγωγή από κοινού και δεν είναι κάτι που απλώς συνοδεύει, επαναλαμβάνει ή ενισχύει τις εμπορευματικές σχέσεις. Στην πραγματικότητα, μόνο τότε το σχέδιο είναι το όργανο ριζικά νέων σχέσεων, η πρώτη μορφή ύπαρξης σοσιαλιστικών κοινωνικών σχέσεων. (Σαρλ Μπετελέμ, *Μορφές ιδιοκτησίας στο μεταβατικό στάδιο προς το σοσιαλισμό*, σελ. 146, εκδ. Ράππα).

Η μορφή της αξίας παρεμβαίνει στους υπολογισμούς των οργάνων της σχεδιοποίησης. Οι τιμές που καθορίζουν τα πλάνα προέρχονται βασικά από την αγορά και αναπροσαρμόζονται με βάση τις πολιτικές επιδιώξεις.

Η παρέμβαση του σχεδιασμού βέβαια περιορίζει τη δράση του νόμου της αξίας.

Κατά συνέπεια, και ο σχεδιασμός που είναι βασικός νόμος του σοσιαλισμού έχει μέσα του —έστω μεταμορφωμένα— στοιχεία από την αγορά, από τις εμπορευματικές σχέσεις.

Τώρα, ποιος είχε την εξουσία στις χώρες αυτές;

Ο Β. Ι. Λένιν το Μάρτη του 1919 σημείωνε: «Το χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο κάνει ώστε τα σοβιέτ, που σύμφωνα με το πρόγραμμά τους είναι όργανα διοίκησης μέσω των εργαζομένων, στην πραγματικότητα να γίνονται όργανα διοίκησης για τους εργαζόμενους μέσω του πρωτοπόρου στρώματος του προλεταριάτου και όχι μέσω των εργαζόμενων μαζών» (Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τομ. 38, σελ. 170).

Το Νοέμβριο του 1919 σημείωνε ότι η αναδιοργάνωση του κάθε τομέα της διοίκησης έγινε κατά τέτοιο τρόπο ώστε «οι επαναστάτες εργάτες, η πραγματική πρωτοπορία του προλεταριάτου να πάρει στα χέρια της την οικοδόμηση της εξουσίας» (ό.π., τομ. 39, σελ. 295).

Το Μάρτη του 1921 σημείωνε: «Όλοι μας ξέραμε ότι εμείς σαν κόμμα δεν μπορούσαμε να μη συγχωνεύουμε τις κομματικές “κορυφές” με τις σοβιετικές “κορυφές” —στη χώρα μας αυτές είναι συγχωνευμένες και τέτοιες θα παραμείνουν» (ό.π., τομ. 43, σελ. 15).

Και σε άλλο σημείο υπογραμμίζει: «Η δικτατορία του προλεταριάτου δεν μπορεί να πραγματοποιείται διαφορετικά παρά μέσω του κομμουνιστικού κόμματος» (ό.π., σελ. 42).

Έτσι, για τον Β. Ι. Λένιν, με βάση και την πείρα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση, ήταν καθαρό ότι την εξουσία την ασκούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα και όχι το προλεταριάτο.

Αυτό ήταν παραδεκτό και από την τότε αντιπολίτευση στο ΚΚΣΕ. Να τι έγραφε η πλατφόρμα της Ενωμένης Αντιπολίτευσης —με επικεφαλής τους Τρότσκι, Κάμενεφ και Ζηνόβιεφ— το 1927: «Η δικτατορία του προλεταριάτου πραγματοποιείται και μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο δια μέσου της δικτατορίας του κόμματος» (*Πλατφόρμα της Ενωμένης Αντιπολίτευσης 1927*, σελ. 86, εκδ. Αλλαγή).

Πέρα απ' αυτό πρέπει να εξετάσουμε τις παραγωγικές σχέσεις στο σοσιαλισμό.

Όταν λέμε παραγωγικές σχέσεις, σύμφωνα με τον Κ. Μαρξ εννοούμε τις σχέσεις ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής (Κ. Μαρξ, *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, σελ. 7, εκδ. Οικονομικής και φιλοσοφικής βιβλιοθήκης).

Η κυριότητα των μέσων παραγωγής στο σοσιαλισμό ανήκε στο κράτος, πράγμα που έδινε τη δυνατότητα για την εφαρμογή σχεδιαστικής ανάπτυξης της οικονομίας και γενικότερα της κοινωνίας.

Η νομή όμως, η εξουσίαση δηλαδή των μέσων παραγωγής, ανήκε στους διευθυντές που διορίζονταν από το κράτος, από τις κυβερνητικές αρχές —ουσιαστικά από το κόμμα.

Εδώ πρέπει να διευκρινίσουμε ότι το Αστικό Δίκαιο είναι παρόν σε όλη τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου (Κ. Μαρξ, «Κριτική στο Πρόγραμμα της Γκότα», *Διαλεχτά Έργα*, τόμ. 2, σελ. 13, εκδ. Γνώσεις).

Οι διευθυντές πέρα από τη νομή στα μέσα παραγωγής διέθεταν και πολιτική δύναμη ως στελέχη του κόμματος.

Κάτι ανάλογο συνέβαινε και με τα σοβιέτ. Δηλαδή το κόμμα υποδείκνυε —έστω και περιοσσότερους υποψήφιους από τον αριθμό που εκλέγονταν— ποιοι θα εκλεγούν.

Έτσι το κόμμα σχημάτιζε την «κορυφή» που αποτελούσε συγχώνευση του πολιτικού, του διοικητικού και του οικονομικού μηχανισμού διεύθυνσης.

Αυτή η κορυφή αποτελούσε νέα τάξη. Ο Β. Ι. Λένιν σωστά παρατηρούσε: «Οι τάξεις έμειναν αλλά η κάθε μιά τους μεταβλήθηκε στην εποχή της δικτατορίας του προλεταριάτου» (Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τομ. 39, σελ. 270).

Άλλωστε, ο Β. Ι. Λένιν στο γνωστό ορισμό για τις τάξεις προσθέτει: «Είναι φανερό ότι για την ολοκληρωτική κατάργηση των τάξεων πρέπει όχι μόνο να ανατραπούν οι εκμεταλλευτές, οι τσιφλικάδες και οι καπιταλιστές, όχι μόνο να καταργηθεί η ιδιοκτησία τους, πρέπει ακόμη να καταργηθεί και κάθε ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, πρέπει να εξαλειφθεί τόσο η διαφορά ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, όσο και η διαφορά ανάμεσα στους ανθρώπους της σωματικής και τους ανθρώπους της πνευματικής εργασίας. Αυτό είναι έργο πολύ μακρόχρονο. Για να συντελεστεί χρειάζεται ένα τεράστιο βήμα προς τα μπρος στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, χρειάζεται να υπερνικηθεί η αντίσταση (συχνά παθητική που είναι συχνά πεισματάριχη και υπερνικιέται εξαιρετικά δύσκολα) των πολυάριθμων υπολειμμάτων της μικροπαραγωγής, πρέπει να υπερνικηθεί η τεράστια δύναμη της συνήθειας και της αδράνειας, που συνδέεται μ' αυτά τα υπολείμματα» (ό.π., σελ. 15).

Ο ορισμός γράφτηκε το 1919 και είναι φανερό ότι αφορά όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς, μαζί και το σοσιαλισμό.

Τα κριτήρια για την ταξική ένταξη είναι ουσιαστικά τρία: α) Έχεις μέσα παραγωγής ή δεν έχεις, β) παίζεις διευθυντικό ή εκτελεστικό ρόλο στην κοινωνική παραγωγή και γ) το ύψος της αμοιβής προέρχεται από πώληση εργατικής δύναμης ή από τα κέρδη.

Κατά συνέπεια, ο διευθυντής ενός εργοστασίου στη σοσιαλιστική κοινωνία αφού είχε τη νομή στα μέσα παραγωγής, διηύθυνε την παραγωγή και εισέπρατε αμοιβή σχετικά μεγάλη σε σχέση με τον εργάτη, δεν μπορεί να ανήκε στην εργατική τάξη. Πολύ περισσότερο όταν διατηρείται η διαφορά ανάμεσα στη πνευματική και χειρωνακτική εργασία και ανάμεσα στην πόλη και το χωριό.

Πέρα απ' αυτή την τάξη είχαμε τους εργαζόμενους στο εργοστάσιο, στο αγροτικό νοι-

κοκυριό, στον οργανισμό παροχής κοινωνικών υπηρεσιών (υγεία, εκπαίδευση κ.λπ.), στον κρατικό μηχανισμό, οι οποίοι ήταν αποξενωμένοι από τα μέσα παραγωγής, έκαναν ουσιαστικά εκτελεστική εργασία. Άρα αυτοί όλοι ανήκαν στην εργατική τάξη.

Έτσι, η απόφαση της Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης για το σοσιαλισμό δε φαίνεται να επιβεβαιώνεται ως προς το χαρακτήρα της εξουσίας στο σοσιαλισμό.

Το πρώτο καθήκον λοιπόν σε μια νέα απόπειρα οικοδόμησης του σοσιαλισμού είναι να περάσει η νομή των μέσων παραγωγής στους εργαζόμενους, στην εργατική κολλεκτίβα (Λ. Α. Γκρίφεν, *Μαρξισμός και Σύγχρονη Εποχή*, Νο 1, σσ. 38-46, στα ρωσικά). Αυτή, είτε μέσω γενικής συνέλευσης, όταν ο αριθμός των εργαζομένων είναι μικρός, είτε μέσω αιρετού και ανακλητού συμβουλίου, θα ασκεί τη διαχείριση των μέσων παραγωγής.

Ο Β. Ι. Λένιν το 1923 υποδείκνυε: «Το σύστημα των πολιτισμένων συνεταιριστών, όταν υπάρχει κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και όταν το προλεταριάτο έχει νικήσει ταξικά την αστική τάξη, αυτό ακριβώς και είναι το σύστημα του σοσιαλισμού» (Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τομ. 45, σελ. 393).

Η αντίληψη αυτή διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον Κ. Μαρξ: «Αν το σύνολο των συνεταιρισμένων πρόκειται να ρυθμίζει την εθνική παραγωγή με ένα κοινό σχέδιο, παίρνοντας την έτσι κάτω απ' την καθοδήγησή του... —τι άλλο θα ήταν αυτό εκτός από κομμουνισμός, από “κατορθωτός” κομμουνισμός;» (Κ. Μαρξ - Φρ. Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα*, τομ. 1, σελ. 626, εκδ. Αναγνωστόπουλος).

Είναι φανερό λοιπόν ότι οι κλασικοί του μαρξισμού έβλεπαν τη σοσιαλιστική επιχείρηση να λειτουργεί στη βάση των συνεταιρισμών.

Κάτι ανάλογο υποδείκνυε και η Ρ. Λούξεμπουργκ το 1918: «Εκλογή σε κάθε εργοστάσιο ενός εργασιακού συμβουλίου που σκοπό θα έχει να ρυθμίζει τις εσωτερικές υποθέσεις... να καθορίζει τις συνθήκες εργασίας, να ελέγχει την παραγωγή και τελικά να αναλάβει τη διεύθυνση της επιχείρησης». (Ρ. Λούξεμπουργκ, *Όλα τα έργα*, τομ. Β', σελ. 16, εκδ. Υδροχόος).

Ο Β. Ι. Λένιν βέβαια θεωρούσε το συνεταιρισμό αστικό αν «δημιουργεί ένα στρώμα μεριδιούχων που αποτελούν τη μειοψηφία του πληθυσμού» και αν ο συνεταιρισμός «παρέχει οφέλη (μερίσματα έναντι των μεριδίων κ.λπ.) σε μια ξεχωριστή ομάδα μεριδιούχων» (Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τομ. 37, σελ. 471).

Κατά συνέπεια, οι κλασικοί εννοούσαν συνεταιρισμούς που εξασφάλιζαν ισότητα ανάμεσα στους συνεταιρισμένους.

Τέλος, πρέπει να είναι καθαρό ότι οι κλασικοί έβλεπαν τους συνεταιρισμούς αυτούς να λειτουργούν στα πλαίσια εθνικού σχεδίου.

Ένα τελευταίο ερώτημα

Υπήρχε εκμετάλλευση στις σοσιαλιστικές χώρες; Για να υπάρχει εκμετάλλευση πρέπει να υπάρχουν δύο προϋποθέσεις: Ιδιωτική ιδιοκτησία στα βασικά μέσα παραγωγής και δυνατότητα από τους ιδιώτες να μισθώνουν εργατική δύναμη για την παραγωγή ή κυκλοφορία των προϊόντων. Αυτές οι προϋποθέσεις δεν υπήρχαν στις σοσιαλιστικές χώρες. Οι δι-

ευθυντές που είχαν τη νομή των μέσων παραγωγής δεν μπορούσαν να αγοράσουν μέσα παραγωγής για τον εαυτό τους, ούτε να μισθώσουν εργατική δύναμη. Κατά συνέπεια, καμιά από τις δύο προϋποθέσεις δεν υπήρχε στις χώρες αυτές.

Αλλά πέρα απ' αυτό, αν υπήρχε εκμετάλλευση θα επρόκειτο για καπιταλισμό, για εκμεταλλευτικό σύστημα. Τότε όμως έπρεπε να έχουμε φαινόμενα οικονομικών κρίσεων υπερπαραγωγής, ανεργίας κ.λπ. που είναι χαρακτηριστικά φαινόμενα της ποιότητας καπιταλισμός. Τέτοια φαινόμενα όμως βασικά δεν υπήρχαν στις σοσιαλιστικές χώρες.

Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να ισχυριζόμαστε ότι υπήρχε εκμετάλλευση στις σοσιαλιστικές χώρες.

Δημήτρης Ν. Σαραντάκος
*Η σημασία της μεταβολής στον τρόπο παραγωγής
και οι συνέπειές της*